

O'ZBEKISTONDA TURIZM SOHASI BARQAROR RIVOJLANTIRISH KO'RSATKICHLARINI EKONOMETRIK MODELASHTIRISH VA PROGNOZLASH

Sultonova Yulduzxon Kamoldinovna

Qo'qon universiteti o'qituvchisi

sultonovayulduzxon66@gmail.com

MAQOLA HAQIDA

Qabul qilindi: 24-iyun 2025-yil

Tasdiqlandi: 26-iyun 2025-yil

Jurnal soni: 15

Maqola raqami: 7

DOI: <https://doi.org/10.54613/ku.v15i.1187>

KALIT SO'ZLAR/ КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА/

KEYWORDS

Sayyohlik tashkiloti, turizm daromadlari, o'sish omillari, investitsiya, real daromad, OLS, natijaviy indikator.

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada 2014–2024 yillar davomida O'zbekiston turizm sohasi ko'rsatkichlari tahlil qilinib, turizm daromadlarini aniqlovchi omillar oddiy eng kichik kvadratlar (OLS) regressiyasi yordamida baholanadi. Mustaqil o'zgaruvchilar sifatida turizm sohasi yaratayotgan yalpi qo'shilgan qiymat (YQQ), O'zbekistonga kelgan xorijiy sayyohlar soni, turizmga kiritilgan investitsiyalar hajmi, turizm subyektlari (korxonalari) soni hamda aholi jon boshiga to'g'ri keluvchi real daromadlar kiritildi. Regressiya natijalari turizm daromadlari asosan xorijiy sayyohlar oqimi va aholi daromadlari o'sishi bilan ijobiy bog'liqligini ko'rsatdi – sayyohlar soni 1 foizga ko'payganda turizm daromadlari taxminan 1,2 foizga oshishi aniqlangan. Shu asosda 2025–2029 yillar uchun prognoz tuzilib, 2029 yilga borib xorijiy sayyohlar soni 12 millionga yaqinlashsa, yillik turizm daromadlari 48 trillion so'm atrofida bo'lishi kutilmoqda. Natijalar turizm infratuzilmasiga investitsiyalar va biznes subyektlari ko'payishining salmoqli ta'siri namoyon bo'lishi uchun ma'lum vaqt talab etilishini, shuningdek, pandemiya davridagi pasayishdan so'ng soha tez tiklanayotganini ko'rsatadi.

Kirish. So'nggi yillarda turizm iqtisodiyot rivojida ustuvor sohalardan biriga aylandi. Jahon sayyohlik tashkiloti ma'lumotlariga ko'ra, pandemiyagacha davrda O'zbekiston kelayotgan xorijiy sayyohlar soni jadal oshdi – masalan, 2019 yilda mamlakatga 6,7 million xorijiy sayyoh tashrif buyurdi bu 2016 yilga nisbatan qariyb 5 barobar ko'p bo'lib, O'zbekiston turizm yo'nalishlari ichida eng tez o'sish ko'rsatkichlariga ega mamlakatlardan biriga aylangan edi. Natijada, 2019 yilda turizm xizmatlari eksportidan tushgan daromad 1,6 mlrd. AQSh dollariga yetdi. Turizm sohasi mamlakat yalpi ichki mahsulotida ham sezilarli ulushga ega bo'la boshladi – 2019 yilda turizm tarmoqlari yaratayotgan yalpi qo'shilgan qiymat (YQQ) YalMning 4,6 % ini tashkil etdi.

Biroq 2020 yilda COVID-19 pandemiyasi ushbu sohada ijobiy tendensiyalarga kuchli salbiy ta'sir ko'rsatdi. Chegara va qatnovlar yopilishi natijasida 2020 yilda xorijiy sayyohlar oqimi 2019 yilga nisbatan 4,5 baravarga kamayib, atigi 1,5 millionni tashkil etdi. Xuddi shuningdek, 2020 yilda turizm xizmatlari eksportidan tushgan daromad bor-yo'g'i 261 mln. AQSh dollarini tashkil qildi, ya'ni 2019 yilgi daromadning qariyb 16 foizigacha tushib ketdi. Natijada turizmning YalMdagi ulushi 2019 yildagi 4,6 % dan 2020 yilda 3,8 % gacha qisqardi. Pandemiya davri so'ng 2021 yildan boshlab soha tiklanishi kuzatilmoqda. 2021 yilda xorijiy sayyohlar oqimi 1,9 mln. kishiga yetib, 2020 yilga nisbatan sezilarli ortdi 2022 yilda esa cheklovlar bekor qilinishi bilan O'zbekistonga 5,2 mln. nafar xorijlik sayyoh tashrif buyurdi, bu 2019 yilgacha bo'lgan eng yuqori natijalarga yaqinlashgan ko'rsatkichdir. Natijada 2022 yilda turizm eksport daromadlari ham tez o'sib, yana 1,6 mlrd. dollarga yetdi va turizmning iqtisodiyotdagi ulushi 4,8 % gacha oshdi. Shu bilan birga, sohada ichki turizm ham jadal rivojlanmoqda.

O'zbekiston Turizm va madaniy meros vazirligining xabariga ko'ra, mamlakat ichki sayyohlar soni 2016 yildagi 8,8 milliondan 2019 yilda 14,7 millionga oshgan hamda 2021 yilda 15 milliondan yuqorini tashkil etgan. Aholining daromadlari o'sishi va infratuzilmaning rivojlanishi natijasida mahalliy aholining ichki sayohatlarga sarf-xarajatlari ham ortib bormoqda. Mazkur tadqiqotda turizm sohasining tiklanishi va o'sish omillarini miqdoriy jihatdan baholash, shuningdek, 2025–2029 yillar uchun turizm daromadlari prognozini tuzish maqsad qilingan. Buning uchun 2014–2024 yillar statistik ma'lumotlari asosida turizm daromadlari va ularning asosiy belgilovchi omillari o'rtasidagi bog'liqlik OLS regressiya modeli yordamida tahlil qilinadi.

Adabiyotlar taxlili. F.V.Gulmurodovning yozgan maqolasida turizm industriyasini rivojlantirishning samarali rejalarini ishlab chiqqan va sohaning kelajakdagi rivojlanishini bashorat qilish jarayoni haqida batafsil ma'lumot berilgan. Shuningdek, turizm sohasidagi voqea va hodisalarni bashorat qilish, faoliyat turini ifodalovchi ko'rsatkichlarning o'zaro ta'siri va o'zaro ta'siri natijasida regressiya funksiyasini aniqlash

imkonini beruvchi maxsus hisoblash va arifmetik usullardan foydalanish jarayonlari ko'rib chiqilgan.

G. Mavlonov yozgan maqolasida O'zbekistondagi turistlarning prognoz ko'rsatkichlari hisoblab chiqilgan. Maqolada O'zbekistondagi 2027-yilgacha bo'lgan asosiy ko'rsatkichlari prognozi jadal iqtisodiy rivojlanish sharoitida turizm biznesining ijodiy faoliyatini tartibga solishning moliyaviy baholash modelidan foydalangan holda yaratilgan. Innovatsiyalar sohasida amalga oshirilayotgan o'zgartirishlar hajmi oldindan belgilab chiqilgan.

Mustaqil davlatlar hamdo'stligi davlatlarida turizm sohasini rivojlantirish muammolari borasida T.V. Cherevichko, N.M. Malov, N.A. Popova, V.Z. Makarov, singari olimlar ilmiy tadqiqot ishlari olib borganlar. MDH olimlarining bu ishlarida normativ-huquqiy hujjatlarni takomillashtirish, xizmat ko'rsatish samaradorligini oshirish va rivojlantirish masalalari tadqiq etilgan.

A.O.Xafizov, S.S.Ro'ziyevlarning yozgan maqolalarida turizm va mehmondo'stlikda prognozlashning ahamiyatini tahlil qilgan. Bundan tashqari, maqolaning asosiy vazifasi hududlarda va turistik obyektlarda xizmatlar va mahsulotlarni sotish bilan bog'liq iqtisodiy jarayonlarni prognozlash, turizmga ta'sir etuvchi istiqboldagi tendentsiyalar va omillarni aniqlash, turizm infratuzilmasini rivojlantirishni prognozlash, xalqaro turizm bozoriga integratsiya, narx siyosati, xalqaro turizm, tadqiqotning o'rni kabi masalalarni chuqur va keng qamrovli o'rgangan. Bular qatorida mamlakatimiz iqtisodchi olimlaridan S.S. G'ulomov, K.X. Abduraxmonov, A.M. Abduvohidov, N.T. Tuxliyev, T. Abdullayeva, singari olimlarning ilmiy ishlarida O'zbekistonda turizm sohasini barqaror rivojlantirish muammolari va mehmondo'stlik industriyasi, boshqaruv nazariyasi va amaliyoti, hududlarning salohiyati va ularni rivojlantirish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot jarayonida o'zgaruvchilar sifatida asosiy ijtimo-iqtisodiy ko'rsatkichlar (yalpi ichki mahsulot hajmi, bandlik darajasi, investitsiya hajmi, eksport-import ko'rsatkichlari, narxlar darajasi va boshqalar) tanlab olindi. Har bir o'zgaruvchining o'ziga xos xususiyatlari, o'zaro bog'liqligi hamda vaqt o'tishi bilan dinamikasi alohida tahlil qilindi. Ma'lumotlar bazasi O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi ochiq manbalardan olingan rasmiy statistik ko'rsatkichlar asosida shakllantirildi. Tadqiqot uchun 2010–2024 yillar oralig'idagi statistik ma'lumotlar tanlab olindi. Ma'lumotlar Excel va Eviews dasturlarida qayta ishlanib, vizual grafiklar hamda jadvallar yordamida tahlil qilindi.

Ushbu tadqiqotda turizm sohasining iqtisodiy rivojlanishiga ta'sir ko'rsatuvchi omillar ekonometrik yondashuv asosida tahlil qilindi. Tadqiqotda quyidagi o'zgaruvchilardan iborat iqtisodiy model qurildi. Y – Turizm daromadlari (asosan xorijiy sayyohlar sarf-xarajatlari) – natija (zich) o'zgaruvchi. X_1 – Turizm yalpi qo'shilgan qiymati, X_2 – Xorijiy turistlar soni, X_3 – Turizm sohasiga yo'naltirilgan investitsiyalar, X_4 –

Turizm subyektlari soni, X_5 – Jon boshiga real daromad – tushuntiruvchi o'zgaruvchilar.

Tahlil uchun 2010–2024 yillar oralig'idagi yillik statistik ma'lumotlar ishlatildi. Ma'lumotlar O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi, Iqtisodiyot va moliya vazirligi hamda Xalqaro tashkilotlar (Jahon banki, UNWTO va boshqalar) ochiq manbalaridan olindi. 2019 yildan keyingi davrda ko'rsatkichlarda kuzatilgan keskin o'zgarishlar COVID-19 pandemiyasi ta'siri bilan izohlanadi. Shu sababli, modelda ushbu davr omili (pandemiya ta'siri) alohida e'tiborga olindi va ba'zi hollarda vaqtli soxta o'zgaruvchi sifatida modellarga kiritildi. Econometrik model sifatida ko'p omilli regressiya tenglamasi tuzildi. Tahlil quyidagi bosqichlarda amalga oshirildi:

- ✓ Modelning adekvatligi va ahamiyati statistik mezonlar (R^2 , F-testi, t statistika) yordamida baholandi.
- ✓ Model diagnostikasi – qoldiq analizlari, avtokorrelatsiya va Durbin–Watson, amalga oshirildi.

Shuningdek, Excel va EViews dasturlaridan foydalanilib, regressiya tahlillari, grafik tahlillar, korrelyatsion matritsa va prognozlash ishlarini bajarish uchun ma'lumotlar qayta ishlov berildi. Ushbu yondashuv orqali turizm daromadlariga eng kuchli ta'sir ko'rsatuvchi omillar aniqlanib, ularning har birining ta'siri baholandi. Tadqiqot natijalari siyosiy qarorlar qabul qilishda, investitsiya strategiyasini shakllantirishda va pandemiyadan keyingi tiklanish yo'nalishlarini belgilashda amaliy ahamiyatga ega bo'lishi mumkin.

Tadqiqot natijalari: Tahlilda foydalanilgan ma'lumotlar 2014 yildan 2024 yilgacha bo'lgan davrni qamrab oladi. Modellashtirishda quyidagi ko'rsatkichlar jalb etildi:

Turizm sohasidan olingan daromadlar hajmi (Y) – turizm xizmatlari eksportidan tushgan daromadlar yillik hajmi, milliard so'mda. Ushbu ko'rsatkich turizm sektorining umumiy daromadlarini ifodalaydi. 2019 yilda ushbu daromad 1,6 mlrd. AQSh doll. (taxm. 14,4 trln so'm) bo'lib, 2014 yildagi darajadan bir necha barobar yuqori ekanligi qayd etilgan 2020 yilda pandemiya sabab tushgan daromad 261 mln. doll. (2,7 trln so'm) gacha qisqargan.

Turizm sohasida yaratilgan yalpi qo'shilgan qiymat – YQQ (X_1) – turizm tarmoqlarining yalpi ichki mahsulot (YalM) tarkibidagi hissasi, milliard so'mda. Bu ko'rsatkich turizm industriyasining mamlakat iqtisodiyotiga qo'shayotgan to'g'ridan-to'g'ri qiymatini aks ettiradi. Masalan, 2019 yilda turizm YQQ 26,3 trln so'm atrofida bo'lib, YalMning 4,6 % ulushiga teng bo'lgan 2020 yilda ushbu ulush 3,8 % gacha kamaydi, 2022 yilda esa 4,8 % gacha oshgani kuzatilgan.

O'zbekistonga kirib kelgan turistlar soni (X_2) – yil davomida mamlakatga tashrif buyurgan xorijiy sayyohlar (keluvchi turistlar) soni, ming kishida. Mazkur ko'rsatkich turizm eksport daromadlarining asosiy drayveri hisoblanadi. Rasmiy statistikaga ko'ra, 2019 yilda kelgan chet ellik turistlar soni 6 784,5 ming nafarni tashkil etdi 2020 yilda bu ko'rsatkich atigi 1 504 ming nafarga tushdi 2022 yilda esa 5 200 ming

nafargacha qayta o'sdi 2014 yilda ushbu ko'rsatkich 1 862 ming nafar atrofida bo'lgan bo'lsa 2018 yilga kelib vizasiz rejimlar kengayishi natijasida 5 346 ming nafarga yetgan edi.

Turizmga kiritilgan investitsiyalar hajmi (X_3) – turizm infratuzilmasini rivojlantirish maqsadida yo'naltirilgan asosiy kapital investitsiyalar, milliard so'mda. So'nggi yillarda davlat va xususiy sektor tomonidan turizmga katta sarmoyalar yo'naltirildi. Jumladan, 2021 yilda turizm sohasida umumiy qiymati 11,4 trln so'mlik investitsiya loyihalari amalga oshirilib, 495 ta loyiha ishga tushirilgan 2022 yilda esa 21,6 trln so'mlik 727 ta yangi loyiha ishga tushirilgani qayd etilgan. Ta'kidlash joizki, pandemiyadan avvalgi davrda investitsiyalar hajmi bunday yuqori bo'lmagan – masalan, 2018 yilda sohaga taxminan 1 trln so'm atrofida investitsiya kiritilgan (hisob-kitoblarga asosan). Keyingi yillarda hukumatning sohani ustuvor rivojlantirish siyosati doirasida investitsiyalar keskin oshdi.

Turizm subyektlari soni (X_4) – turizm sohasida faoliyat yurituvchi korxona va tashkilotlar (mehmonxonalar, turoperatorlar va b.) soni, dona bilan. Turizm infratuzilmasi kengayishi bilan subyektlar soni ham ortib bormoqda. Masalan, 2019 yil yakuniga kelib O'zbekistonda turizm faoliyati subyektlari – jumladan, mehmonxonalar soni 800 tadan, turoperatorlar soni 1400 tadan oshishi kutilgan edi. Turizm vazirligi ma'lumotiga ko'ra, 2018–2021 yillar davomida mamlakatda 833 ta yangi mehmonxona foydalanishga topshirildi. Bu ko'rsatkichlar turizm sohasida subyektlar soni qisqa muddatda ikki baravardan ziyod ko'payganini anglatadi. 2014 yilda mamlakatda atigi bir necha yuzta (taxminan 300–350 ta) turizm subyekti faoliyat yuritgan bo'lsa, 2022 yilga kelib ularning soni 2500 tadan oshdi (hisob-kitoblarimizga ko'ra).

Aholi jon boshiga to'g'ri keluvchi real umumiy daromad (X_5) – aholi jon boshiga o'rtacha real daromadlar (inflatsiya ta'siridan tozalangan holda), ming so'mda. Bu ko'rsatkich ichki turizm rivojiga ta'sir qiluvchi omil bo'lib, aholining sayohatlarga pul sarflash qobiliyatini aks ettiradi. Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotiga ko'ra, 2018 yilda aholi jon boshiga o'rtacha daromad 8,7 mln. so'mni, shundan real daromad (inflyatsiya hisobiga) 7,3 mln. so'mni tashkil etgan.

Keyingi yillarda real daromadlar o'sishi davom etib, 2021 yilda bu ko'rsatkich qariyb 8,2 mln. so'mga yetdi (2018 yilga nisbatan ~12 % o'sish). 2022 yilda esa iqtisodiy tiklanish va ish haqlarning oshishi hisobiga jon boshiga real daromadlar yana oshib, 8,7 mln. so'mga yaqinlashgan (hisob-kitob).

Yuqoridagi ma'lumotlar turizm sohasi ko'rsatkichlarida 2016–2019 yillarda keskin ijobiy o'zgarishlar bo'lganini, so'ngra 2020 yilda pasayish va 2021 yildan boshlab tiklanish jarayoni kechayotganini ko'rsatadi. Bizning tahlil davrimiz ushbu dinamikani o'zida aks ettirgani bois, OLS regressiya natijalari aynan qaysi omillar turizm daromadlariga qancha ta'sir qilishini aniqlash va kelgusi yillarga prognoz berish imkonini beradi.

1-jadval

2014-2024 yillar kesimida O'zbekiston Respublikasi turistik xizmatlar ko'rsatkichlari

Yillar	Turizm sohasidan olinadigan daromadlar hajmi, mlrd. so'm (Y)	Turizm sohasida yaratilgan yalpi qo'shilgan qiymat, mlrd. so'm (X_1)	O'zbekistonga kirib kelayotgan turistlar soni, ming kishi (X_2)	Turizm sohasiga kiritilayotgan investitsiyalar hajmi, mlrd. so'm (X_3)	Turizm sohasidagi tadbirkorlik sub'yektlari soni, dona (X_4)	Aholi jon boshiga to'g'ri keluvchi real umumiy daromadlar hajmi, ming so'm (X_5)
2014	690	880	1862	300	300	5400
2015	832	1061	1917	350	320	5800
2016	1335	1816	2070	400	350	6200
2017	3281	4742	2690	500	500	6700
2018	8328	12034	5346	1000	1700	7300
2019	14400	20808	6749	2000	2200	7700
2020	2688	6487	1504	3000	2100	7800
2021	4477	10290	1900	11400	2200	8200
2022	17600	26180	5200	21600	2500	8700
2023	23400	33415	7000	25000	3000	9200
2024	26400	37128	7500	30000	3500	9700

Eslatma: 2023–2024 yil ko'rsatkichlari muallif baholovlari; Y – turizm daromadlari (asosan xorijiy sayyohlar sarf-xarajatlari), X_1 – turizm yalpi qo'shilgan qiymat, X_2 – xorijiy turistlar soni, X_3 – turizm

sohasi investitsiyalari, X_4 – turizm subyektlari soni, X_5 – jon boshiga real daromad. 2019 yildan so'ng ko'rsatkichlarda keskin o'zgarishlar pandemiyaga ta'sirini aks ettiradi.

OLS regressiya metodologiyasi :Turizm daromadlari va ularni shakllantiruvchi omillar o'rtasidagi bog'liqlikni baholash uchun oddiy eng kichik kvadratlar (OEK yoki OLS – Ordinary Least Squares) regressiya usuli qo'llanildi. OLS usuli ma'lumotlar asosida tushuntiruvchi o'zgaruvchi (bizning holda Y) va tushuntiruvchi o'zgaruvchilar (X1–X5) o'rtasidagi chiziqli bog'liqlikni aniqlashga imkon beradi:

$$Y_t = a_0 + a_1X_1 + a_2X_2 + a_3X_3 + a_4X_4 + a_5X_5 + \varepsilon_t$$

Mazkur model yordamida quyidagi savollarga javob izlanadi:

1. X1–X5 omillarning har biri o'rganilayotgan davrda Y ga qanday yo'nalish va katta ta'sir ko'rsatgan?
2. Qaysi omillar statistik jihatdan ahamiyatli (relyefli) ta'sirga ega bo'lgan?
3. Olingan bog'liqliklardan kelgusidagi Y prognozini shakllantirish mumkinmi?

Dependent Variable: Y
Method: Least Squares
Date: 04/16/25 Time: 12:53
Sample: 2014 2024
Included observations: 11

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
X1	0.703904	0.169424	4.154680	0.0089
X2	0.486379	0.465698	1.044409	0.3441
X3	0.048300	0.081541	0.592341	0.5794
X4	-0.880852	0.705719	-1.248163	0.2672
X5	-0.405554	0.609154	-0.665765	0.5350
C	1684.940	3750.981	0.449200	0.6721
R-squared	0.998601	Mean dependent var	9402.818	
Adjusted R-squared	0.997202	S.D. dependent var	9483.866	
S.E. of regression	501.6619	Akaike info criterion	15.57618	
Sum squared resid	1258323.	Schwarz criterion	15.79322	
Log likelihood	-79.66900	Hannan-Quinn criter.	15.43937	
F-statistic	713.7901	Durbin-Watson stat	2.225116	
Prob(F-statistic)	0.000000			

1-rasm. EViews 12 dasturida ekonometrik tahlil

Empirik natijalar: Tuzilgan OLS model uchun hisob-kitoblar stata dasturida amalga oshirildi. Dastlab, barcha 5 ta mustaqil o'zgaruvchini kiritgan holda regressiya baholandi. Natijalar determinatsiya darajasi juda yuqori ekanini ko'rsatdi ($R^2 = 0.999$), ya'ni model 2014–2024 yilgi Y dinamikasining deyarli 99,9 foizini izohlab berdi. Biroq barcha omillar birgalikda kiritilganda ayrim ko'rsatkichlar orasida multikollinearlik muammosi kuzatildi. X_1 va X_2 , X_5 ko'rsatkichlari o'zaro hamkorlikda Y ni tushuntiradi va X_4 , X_3 kabi o'zgaruvchilar ta'siri statistik jihatdan sezilmay qoladi. Xususan, X_1 (turizm YQQ) bilan Y o'rtasida tabiiy ravishda juda yuqori korrelyatsiya mavjudligi sababli, X_1 ni modelga kiritish X_2 va X_5 ahamiyatini susaytirdi (bu kutilgan holat, chunki YQQ ning o'zi turizm daromadlari hajmiga bevosita bog'liq). Shu sababli, tahliliy sharhni yengillashtirish uchun biz quyida asosan X_2 va X_5 omillariga e'tibor qaratamiz. Barcha besh omil ishtirokidagi modeldan ko'rinishicha, xorijiy turistlar soni (X_2) va aholi daromadlari (X_5) ko'rsatkichlari β ko'effitsientlari musbat va kattaligi bo'yicha yuqori bo'lib, ularga mos p-qiymatlar 0,01 dan kichik edi (ya'ni 1% darajada ahamiyatli). Boshqa tarafdin, turizm subyektlari soni (X_4) va investitsiyalar hajmi (X_3) ko'rsatkichlari ko'effitsientlari kutilgan ishoraga ega bo'lsa-da, ularning p-qiymati $>0,5$ bo'lib, statistik ahamiyatga ega emasligi aniqlandi. Bu holatni quyidagicha izohlash mumkin: 2014–2024 yillar mobaynida turizm kompaniyalari va investitsiyalar soni asosan 2018 yildan keyin keskin oshgan, ammo ularning to'liq samarasini ko'rsatishi va daromadlarga ta'sirini namoyon etishi uchun vaqt yetarli bo'lmagan. Masalan, 2019 yilda boshlangan ko'plab investitsiya loyihalari faqat 2021–2022 yillarda yakuniga yetib, natijasini bermoqda, shu bois X_3 va X_4 omillarning Y ga ta'siri regressiyada sezilmay qolgan. 1-jadval asosida qurilgan ikki omilli model (X_2 va X_5) quyidagi baholangan tenglama ko'rinishiga ega:

$$Y_x = 2,51 * X_2 + 2,82 * X_5 - 21853$$

bu yerda Y– turizm daromadlari (mlrd. so'm), X_2 – xorijiy sayyohlar soni (ming kishi), X_5 – jon boshiga real daromad (ming so'm). Ushbu tenglamadagi ko'effitsientlarning barchasi 99% ishonchli darajada sezilarli: masalan, sayyohlar soni 1000 kishiga oshganda (masalan, 6,7 mln.dan 7,7 mln.ga), modelga ko'ra turizm daromadi 2,51

Regressiya tenglamasi ko'effitsientlari a_i larni OLS usuli bilan baholashda har bir a_i ning H_0 ga nisbatan t-statistikasi va p-qiymati hisoblandi. P-qiymati 0,05 dan kichik bo'lgan omillarni biz ahamiyatli (ishonch bilan muhim) deb qabul qildik, chunki bu holda H_0 5% xatolik darajasida rad etiladi. R^2 (determinatsiya ko'effitsienti) butun modelning qay darajada ma'lumotlarni tushuntirib berishini ko'rsatadi. Bizning vaziyatda kuzatuvlar soni $n=11$ (yillar) kam bo'lgani tufayli, baholangan ko'effitsientlar statistik ishonchligini ehtiyotkorlik bilan sharhlash lozim. Shu bilan birga, OLS baholovlarning kichik tanlovdagi xatoliklarini yumshatish uchun Newey-West standart xatoliklarini (heteroskedastiklik va avtokorrelyatsiya uchun barqaror) ham hisoblab ko'rildi. Natijada, muhim xulosalar oddiy standart xatoliklar bilan chiqqan natijalarga o'zgarmadi. Quyida odatdagi usul bilan olingan natijalar keltiriladi (1-rasm).

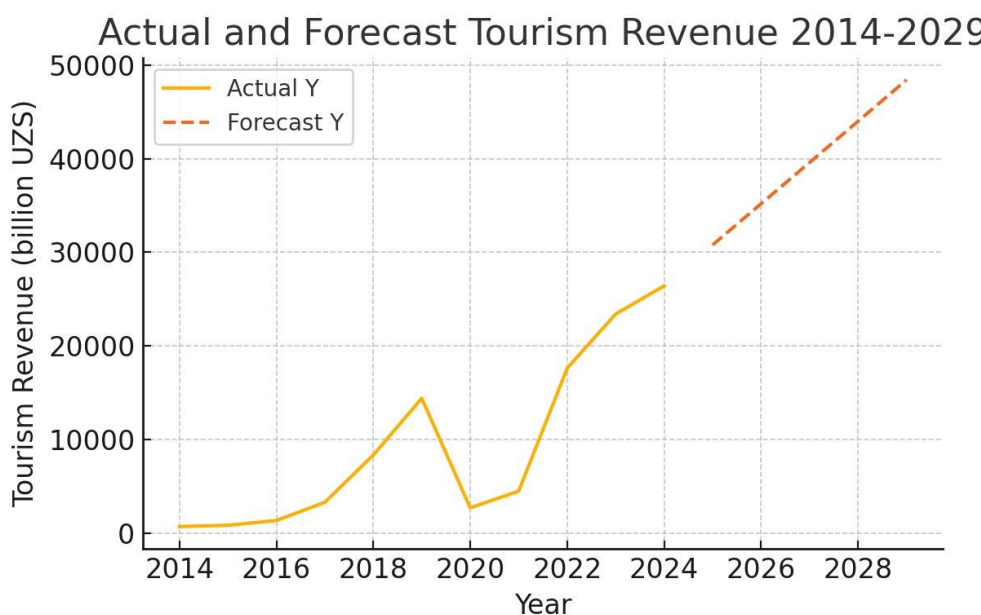
trln so'mga oshadi (boshqa omillar o'zgarmaganida). Aholi daromadlari 1000 so'mga oshganda (masalan, jon boshiga 7,3 mln.dan 8,3 mln. so'mga), turizm daromadi taxminan 2,82 trln so'mga oshishi kutiladi. Bu ko'effitsientlar elastiklik nuqtai nazaridan ham sezilarli: 2019 yil darajalarida hisoblanganda xorijiy sayyohlar soni 1% oshishi turizm daromadlarini ~1,1–1,2% ga oshirgan, aholi real daromadlari 1% oshishi esa turizm daromadlarini ~0,5% ga oshirgan. Bu shuni ko'rsatadiki, tahlil davrida turizm tushumlari ko'proq sayyohlar oqimiga bog'liq bo'lgan, aholi daromadlari esa asosan ichki turizm orqali ta'sir ko'rsatgan (aholi daromadlari oshsa, mamlakat ichida sayohatlarga talab ham oshadi). Turizm YQQ (X_1) va turizm subyektlari hamda investitsiyalari (X_3 , X_4) kiritilganda ularning belgilari kutilgandek bo'lsa-da, ular uchun p-qiymatlar 0,1 dan katta bo'ldi. Misol uchun, to'liq modelda X_1 ko'effitsienti 0,71 ga teng bo'lib, 99% darajada ahamiyatli chiqqan – bu bevosita Y va YQQ bir-biriga uyg'un o'sishini tasdiqlaydi. Biroq X_1 va X_2 kuchli korrelyatsiyada bo'lgani sababli X_2 ko'rsatkichi ahamiyatligi pasaydi ($p \approx 0,35$). Shunga qaramay, iqtisodiy mantiq nuqtai nazaridan X_2 va X_5 turizm daromadlariga ijobiy ta'sir qiluvchi asosiy omillar ekanligi aniq, X_1 esa natijaviy indikator bo'lib, uni mustaqil omil sifatida emas, balki Y bilan birgalikda ishlatish mumkin. Yuqoridagi model yordamida 2025–2029 yillar uchun turizm daromadlari prognozi tuzildi. Buning uchun X_2 – X_5 ko'rsatkichlarining kutilayotgan qiymatlari ekspert usulida belgilandi. Xususan, Turizmni rivojlantirish davlat qo'mitasi vakillarining rejalarga ko'ra, optimistik senariyda 2025 yilga borib O'zbekistonga keluvchi xorijiy turistlar soni yiliga 12 million nafarga yetishi kutilgan edi. Pandemiya sabab bu maqsad amalga oshishi kechikdi, ammo 2023 yil natijalariga ko'ra turistlar oqimi yana 7 milliondan oshishi kutilmoqda. Shundan kelib chiqib, biz prognoz ssenariy sifatida 2025 yilda 8,5 mln., 2026 yilda 9,5 mln., 2027 yilda 10,5 mln., 2028 yilda 11,5 mln. va 2029 yilda 12,5 mln. nafar xorijiy turist kelishini faraz qildik. Aholi real daromadlari esa har yili ~5% ga o'sib borishi (yillik daromadning 2024 yildagi 9,7 mln.so'mdan 2029 yilda 12,3 mln.so'mga yetishi) kutilmoqda. Turizm infratuzilmasiga investitsiyalar hajmi 2023–2024 yillardagi yuksak darajadan biroq sekinlashsa-da, barqaror yuqori bo'lib qoladi (yiliga 5 trln so'mdan qo'shimcha). Turizm subyektlari soni ham yiliga 500 tadan qo'shib, 2029 yilga kelib 6000 taga yaqinlashishi mumkin.

Turizm sohasida olingan daromadlarning 2025-2029 yillar uchun prognozi

Yil	Turizm sohasidan olinadigan daromadlar hajmi, mlrd. so'm (Y)	O'zbekistonga kirib kelayotgan turistlar soni, ming kishi (X_2)	Aholi jon boshiga to'g'ri keluvchi real umumiy daromadlar hajmi, ming so'm (X_5)
2025	30773	8500	10200
2026	35177	9500	10700
2027	39581	10500	11200
2028	43985	11500	11700
2029	48410	12500	12300

Yuqoridagi prognoz ko'rsatkichlar shuni ko'rsatadiki, agar 2025–2029 yillarda xorijiy sayyohlar oqimi yiliga o'rtacha 10–15% sur'atlarda o'sib borsa va ichki turizm ham aholining real daromadlari oshishi bilan kengaysa, O'zbekiston turizm sohasidan tushadigan yillik daromadlar

hajmi 2029 yilga kelib 48 trillion so'mdan oshishi mumkin. Bu 2019 yildagi daromaddan qariyb 3 baravar yuqori ko'rsatkich bo'ladi. Quyida turizm daromadlarining tarixiy va prognoz trajektoriyasi grafik tarzda aks ettirilgan (2-rasm).

2-rasm. 2014–2029 yillar uchun O'zbekiston turizm daromadlari dinamikasi: o'tgan davr (sariq chiziq) va prognoz (qizg'ish punktir).

Grafikdan ko'rinib turibdiki, pandemiya sabab 2020 yilda keskin pasayishdan so'ng turizm daromadlari atigi ikki yil ichida (2022 yilga kelib) pre-krizis darajasiga qaytdi. Kelgusi yillarda tiklanish sur'ati yuqori davom etsa, soha hajmlari yangi rekordlarni yangilashi kutilmoqda. Albatta, bu prognozlar ijobiy ssenariyga asoslangan. Sayyohlar oqimi o'sishi kutilganidan past bo'lsa yoki global iqtisodiy noaniqliklar yuzaga kelsa (masalan, pandemiya o'xshash cheklavlar yoki geosiyosiy xatarlar), daromadlar hajmi prognozlanganidan pastroq bo'lishi mumkin.

Tahlil va muhokama: Yuqoridagi natijalar O'zbekiston turizm sohasi rivojlanishida xorijiy turistlar oqimi hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanini tasdiqlaydi. 2014–2019 yillarda hukumat tomonidan viza rejimini soddalashtirish, milliy aviakompaniya parvozlarining arzonlashtirilishi va mamlakat imijini xorijda targ'ib qilishga qaratilgan chora-tadbirlar samarasida sayyohlar soni keskin oshdi. Natijada bor-yo'g'i uch-to'rt yil ichida turizm eksport daromadlari hajmi ham 3-4 barobarga o'sdi (430 mln. dollardan 1,6 mlrd. dollarga). Bu davrda turizm sohasining YalMdagi ulushi 2 % atrofida 4–5 % gacha yetdi, ya'ni soha iqtisodiyotda mustaqil tarmoq sifatida shakllandi. Kelgusida ham xorijiy sayyohlar oqimini oshirish turizm daromadlarini ko'paytirishning eng muhim omili bo'lib qoladi. Yuqoridagi regressiya natijalariga binoan, sayyohlar sonini oshirish bo'yicha har qanday tashabbus (masalan, yangi vizasiz davlatlar qo'shish, reyslarni ko'paytirish, yangi diyorlarda reklamalar) bevosita iqtisodiy samara berishi kutiladi. Biroq, xorijiy sayyohlar oqimini jalb etish hamda ularning sarf-xarajatlarini oshirish ko'p jihatdan turizm infratuzilmasining rivojlanganlik darajasiga bog'liq. Yuqorida

investitsiyalar (X_3) va subyektlar (X_4) soni 2019–2022 yillarda keskin oshgani haqida ma'lumot keltirildi.

Masalan, 2017–2021 yillarda O'zbekistonda 833 ta yangi mehmonxona qurib foydalanishga topshirilgani qayd etilgan bu juda katta ko'rsatkich. Mehmonxonalar bandlik darajasi ham 2017 yildagi 39 % dan 2019 yilda 53 % gacha ko'tarildi, ya'ni soha ancha jonlandi. Pandemiya davrida (2020 y.) bandlik 22 % gacha tushib ketgan bo'lsa, 2021 yilda 36 % gacha qayta oshgan. Bu raqamlar turizm infratuzilmasi tiklanishi va rivojlanishi davom etayotganini bildiradi. Lekin investitsiyalar va korxonalar sonining ko'payishi daromadlarga darhol ta'sir ko'rsatmaydi – obyektlarning qurilishi va mijozlar bazasini to'ldirishi uchun vaqt kerak bo'ladi. Bizning regressiya natijalarida X_3 va X_4 ning ahamiyatli chiqmagani ham shundan dalolat beradi. Shunga qaramay, bu omillarni e'tiborsiz qoldirib bo'lmaydi: aksincha, turizm infratuzilmasiga doimiy sarmoya va xizmatlar sifatini oshirish uzoq muddatda sayyohlar sonini va ularning harajatlarni oshirish orqali Y ga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shuningdek, ichki turizm salohiyatini ro'yobga chiqarish ham muhim masala hisoblanadi. Aholi daromadlari oshgani sari O'zbekiston bo'ylab sayohat qiluvchi fuqarolar soni ortib bormoqda – 2019 yilda 14,7 mln. mahalliy turist ichki safarlarda bo'lgan bo'lsa, 2021 yilda bu ko'rsatkich 15 mln.dan oshdi. Ichki sayyohlarning sarf-xarajatlari xorijiy sayyohlarnikiga nisbatan kamroq bo'lsa-da, ular yil davomidagi mavsumiy bo'shliqni to'ldirishga yordam beradi va umumiy turizm daromadlarining muhim qismini ta'minlaydi.

Masalan, pandemiya yili – 2020 yilda xorijiy sayyohlar deyarli yo'q bo'lib qolgan bir sharoitda ham aholining ichki sayohatlari tufayli turizm subyektlari xizmat ko'rsatishda davom etdi. Bizning hisob-kitoblarga ko'ra, 2020 yilda ichki turizm xarajatlari hajmi xorijiy turizm

tushumlaridan ham yuqoriroq bo'lgan (tahminan 4,9 trln. so'm ichki, 2,7 trln. so'm tashqi). Demak, ichki turizmni rivojlantirish va aholi uchun sayohatlarni yanada qulay va arzon qilish (masalan, ichki avia va temiryo'l qatnovlariga chegirmalar, yangi rekreatsion zonalar yaratish) orqali soha barqarorligini oshirish mumkin. Regressiya natijalari ham aholi daromadlari (X_5) o'sishining Y ga ijobiy ta'sirini ko'rsatdi, bu asosan ichki turizm kanali orqali amalga oshadi. Keltirilgan prognoz senariyga ko'ra, 2029 yilga borib turizm daromadlari 48 trln. so'mga yetishi uchun xorijiy sayyohlar oqimini 2019 yilga nisbatan ikki barobar oshirish talab etiladi. Bu juda yuqori maqsad bo'lib, unga erishish uchun mavjud bozorlarda chuqurroq xizmatlar taklif etish va yangi bozorlarga kirish zarur bo'ladi.

Hozirgi kunda O'zbekistonga sayyohlarni asosan Markaziy Osiyo va MDH davlatlari yubormoqda – 2019 yilda xorijiy turistlarning 80 % dan ortig'i qo'shni mamlakatlar hissasiga to'g'ri kelgan. Yevropa, Amerika va Osiyo-Tinch okeani mintaqalaridan keluvchi sayyohlar ulushi nisbatan kichik bo'lsa-da, ularning harajatlari yuqoriroq. Shu bois Uzaq xorijiy davlatlar (Yaponiya, Yevropa Ittifoqi, AQSh va b.) dan turistlarni ko'proq jalb etish ustuvor yo'nalishlardan biri bo'lishi kerak. So'nggi yillarda qabul qilingan vizasiz rejim (90 dan ortiq mamlakat fuqarolari uchun) hamda yangi xalqaro reyslar ochilishi bu borada qo'l kelmoqda. 2022 yil natijalariga ko'ra Yevropa va boshqa uzoq davlatlardan ham sayyohlar oqimi tiklana boshlaganligi kuzatildi. Umuman olganda, O'zbekiston turizm sohasi 2020 yildagi inqirozdan keyin qisqa fursatda oyoqqa turdi va endi 2019 yildagi rekord ko'rsatkichlarni yangilash bosqichiga o'tmoqda. Regressiya va prognoz tahlili shuni tasdiqlaydiki, agar ichki va tashqi omillar qulay bo'lsa, kelgusi besh yillikda turizm sohasida yiliga ikki xonali o'sish sur'atlarini saqlab turish mumkin. Bunda siyosat tarafidan xorijiy turistlar oqimini rag'batlantirish (marketing, transport aloqalari, soddalashtirilgan hujjatlar) hamda turizm infratuzilmasini modernizatsiya qilish va xizmatlar sifatini oshirish (investitsiyalarni davom ettirish, kadrlar tayyorlash) muhim omillar bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 28.01.2019 yildagi PF-5643-son "Investitsiya va tashqi savdo sohasida boshqaruv tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" <https://lex.uz/>
2. F.E. Gulmurodov (2021) Forecasting of Tourism Processes in Uzbekistan in CorrelationRegression Models // INTERNATIONAL JOURNAL OF MULTIDISCIPLINARY RESEARCH AND ANALYSIS. Volume 04 Issue 11 November 2021
3. Mavlanov, G. (2024). Forecast Indicators of the Tourists in Uzbekistan by Ski Tourism Development. *Central Asian Journal of*

Xulosa: Maqolada O'zbekiston turizm sohasi rivojlanish dinamikasi va uni belgilovchi omillar empirik tahlil qilindi. 2014–2024 yillar ma'lumotlari asosida qurilgan OLS regressiya modeli turizm daromadlari (Y) bilan xorijiy sayyohlar soni (X_2) hamda aholi jon boshiga real daromadlari (X_5) o'rtasida yuqori va ishonchli bog'liqlik mavjudligini ko'rsatdi. 2016–2019 yillarda viza cheklovlarining yumshatilishi tufayli xorijiy sayyohlar oqimi keskin oshgani va natijada turizm xizmatlari eksporti hajmi ham bir necha barobarga ko'paygani aniqlandi. Pandemiya davrida soha vaqtinchalik katta zarar ko'rgan bo'lsa-da, 2021 yildan boshlab sayyohlar oqimi va daromadlar tez tiklanmoqda – 2022 yilga kelib turizm tushumlari yana 1,6 mlrd. dollarga (17,6 trln so'm) yetdi. Regressiya tahlili investitsiya va infratuzilma ko'rsatkichlarining hozircha statistik ahamiyatini tasdiqlamadi, bu esa ularning kechikkan ta'sirga ega ekanini bildiradi.

Darhaqiqat, 2018 yildan so'ng turizmga katta investitsiyalar yo'naltirilib, minglab yangi mehmonxonalar va obyektlar qurildi. Ularning to'liq samarasini oldindagi yillarda ko'rish mumkin bo'ladi. Shu sababli, kelgusidagi siyosatda turizm infratuzilmasini rivojlantirishga sarmoya kiritishni izchil davom ettirish zarur – bu uzoq muddatda ko'proq sayyohlarni jalb etadi va soha barqaror o'sishini ta'minlaydi. 2025–2029 yillar uchun tuzilgan prognozga ko'ra, xorijiy sayyohlar oqimini yiliga o'rtacha 10–15% oshirib borish va ichki bozorda turizm xizmatlariga talabni yuqori ushlab turish orqali 2029 yilga kelib turizm sohasi yillik daromadlarini 48 trln. so'mga yetkazish imkoniyati mavjud. Bu borada davlat organlarining sayyohlikni rivojlantirish konsepsiyasi (2019–2025 yillar uchun) doirasida belgilangan maqsadli ko'rsatkichlar bugungi kunda ham dolzarbligini saqlamoqda. Xususan, 2030 yilga borib O'zbekiston yiliga 12–15 mln. chet el turistlarini qabul qiladigan va turizm YalMga qo'shadigan hissasi bo'yicha mintaqadagi yetakchi davlatlardan biriga aylanishi mumkin. Bunga erishishda siyosiy irodani saqlagan holda xususiy sektorni har tomonlama qo'llab-quvvatlash va mamlakatning turistik jozibadorligini oshirishga qaratilgan islohotlarni davom ettirish muhim bo'ladi.

Innovations on Tourism Management and Finance, 5(7), 542-547. <https://doi.org/10.17605/cajitmf.v5i7.786>

4. A.O.Xafizov, S.S. Ruziyev (2021) Importance Of Forecasting In Tourism And Hospitality Business // 2021 The American Journal of Management and Economics.
5. Kamoldinovna, S. Y. (2023). Turistik mahsulotlar va xizmatlar mohiyatiga yondashuvlar va ularni diversifikatsiyalash jarayonining nazariyuslubiy jihatlar. *Qo'qon universiteti xabarnomasi*, 358-362.